

УДК 316.356.2

О. А. Листопад,
канд. пед. наук, доцент ПДПУ ім. К. Д. Ушинського

НАРКОМАНІЯ ЯК НАСЛІДОК НЕДОЛІКІВ ПЕРВИННОЇ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ В СІМ'І

Сьогодні в Україні просліджується зростання кількості злочинів, пов'язаних з незаконним виробництвом, поширенням і обігом наркотиків. Постійно збільшується кількість осіб, що втягуються в незаконний обіг наркотиків, спостерігається стійке зростання числа злочинів, вчинених у стані наркотичного сп'яніння. Кількість притягнутих до кримінальної відповідальності за вживання наркотиків за останні п'ять років складає 19% від загальної кількості осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності. Основна маса злочинів, скоєних наркоманами (близько 80%), пов'язана з незаконним обігом наркотиків. Але, що є особливо небезпечним, — середній вік злочинців-наркоманів складає всього 16–25 років. Але реальна кількість наркоманів у 10–12 разів більша від офіційно зареєстрованої. Значна розповсюдженість наркоманії в Україні пов'язана зі змінами соціально-економічної ситуації, зростанням кримінального імпорту та виробництва наркотиків. Зростання кількості наркоманів в Україні відбувається у зв'язку з недостатньою ефективністю організації і проведення профілактичних заходів.

Щодо особливостей розповсюдження наркоманії в Україні слід зазначити зміну соціального статусу типового наркомана. Якщо раніше ця проблема була притаманна найбільш вразливим прошарку населення, то сьогодні на шлях наркотизації стають все більше діти із сімей з високим рівнем забезпеченості. А це в свою чергу сприяє появі нових, більш дорогих сучасних наркотичних препаратів: кокаїну, «креку», «екстазі», сучасних опіоїдів (синтетичні похідні морфіну) тощо. Сьогодні дуже часто турбота про дітей в сім'ях іноді зводиться лише до задоволення їх матеріальних потреб. Діти в таких сім'ях позбавлені догляду та піддаються сумнівним захопленням. Вони можуть потрапити під негативний вплив антисуспільних елементів, в компанії з негативними інтересами і спрямуваннями, почати вживати наркотики.

Численні наукові роботи, присвячені проблемі наркоманії, дозволили встановити, що багато в чому схильність людини до вживання наркотиків може бути викликана результатом дефекту його правової соціалізації ще в дитячому віці у сім'ї. Сім'я — один з основних інструментів, що забезпечує взаємодію особистості і суспільства. Вона дає людині уявлення про життєві цілі і цінності, про те, що потрібно знати і як поводитися в суспільстві. У сім'ї людина поновлює свої духовні і фізичні сили. Сім'я протягом тисячоріч була і нині є основним осередком людського суспільства. Міцна родина запорука задоволеності людини своїм життям. Сім'я — це не іділія, а творчий процес, в якому треба виконувати певні обов'язки.

За В. О. Сухомлинським, сім'я — «це первинний осередок багатогранних

людських відносин господарських, моральних, духовно-психологічних, естетичних, і, звичайно, виховних [7]. А. С. Макаренко назвав сім'ю тим «природним первинним осередком, де реалізується краса людського життя, де ростуть і живуть діти — головна радість життя [5]. Різні аспекти виховання дітей у сім'ї досліджували вчені (Ю. П. Азаров, С. І. Голод, І. В. Гребенніков, С. В. Ковальов, Т. О. Маркова, Л. К. Пелипенко, П. К. Щербань та ін.). Виховання дітей у неблагополучних сім'ях було предметом дослідження багатьох учених (Т. Ф. Алексеєнко, А. І. Долгова, Ф. К. Думко, Н. А. Дремова та ін.). Різні аспекти виховання дітей у неблагополучних сім'ях досліджувалися зарубіжними вченими (Г. Еквіна, Дж. Робертсон, Дж. Вален, Е. Кронін та ін.).

Метою даної статті є аналіз особливостей наркоманії як результату дефектів первинної правової соціалізації дітей у сім'ї.

Сім'я є природним осередком первинної правової соціалізації дитини. Первинна правова соціалізація в родині — складний процес формування у дітей знань законів своєї країни, особистих прав і обов'язків, відповідальності за їх виконання. Первинна правова соціалізація дітей у сім'ї допомагає дитині зрозуміти складні взаємини між різними людьми і соціальними інститутами.

Повага до закону має формуватися саме в родині. Правове виховання починається з виховання дисциплінованості, здатності відповідати за свої вчинки. Наступний важливий крок — засвоєння конкретних норм права — кримінального, адміністративного, трудового, сімейного тощо. Треба домагатися формування поваги у дитини до конституційних прав і обов'язків громадян України. А поважати закон можна лише одним способом — виконувати його, будувати свою особисту поведінку на основі і в рамках законності. І тут першим вчителем і прикладом для дитини є батьки, їхня правова відповідальність.

Оскільки правова соціалізація включає як соціально контролюючі процеси цілеспрямованого впливу на особистість (виховання), так і спонтанні процеси, що впливають на її формування, доцільно розрізняти спрямовану і стихійну форму правової соціалізації.

Спрямована форма правової соціалізації розглядається як спеціально розроблена суспільством система засобів впливу на людину для того, щоб сформувати її відповідно до інтересів суспільства. Стихійна правова соціалізація — це неспрямована форма правового виховання, формування певних соціальних навичок правової поведінки, яка відбувається в зв'язку з перебуванням людини в безпосередньому соціальному оточенні. Ці форми правової соціалізації взаємозалежні і взаємообумовлені, але кожна характеризується своїми особливостями, детермінована різними факторами, відрізняється засобами засвоєння соціального досвіду. Важливо знати, що взаємодія, в яку вступає дитина у процесі засвоєння правових знань і вимог не відбувається механічно.

Усвідомлення дитиною основних прав і свобод та способів їхньої реалізації може йти трьома шляхами. Перший шлях — коли правові знання стимулюють діяльність і формують мотиви законотворчої поведінки. Другий — правові знання виявляються нейтральними для дитини і не сприяють формуванню законотворчої поведінки. Третій шлях — правові норми виклика-

ють опір дитини. Третій шлях усвідомлення дитиною основних прав і свобод та способів їхньої реалізації є найбільш небезпечним, тому що неминуче приведе дитину до девіантної форми поведінки.

Первинна правова соціалізація дітей являє собою складний педагогічний процес, що вимагає створення різноманітних педагогічних умов, використання форм, засобів і методів індивідуальної роботи з урахуванням впливу різних факторів і обставин навколишнього макро- і мікросередовища, динаміки психічного, фізичного і морального розвитку дитини.

Первинна правова соціалізація дитини в сім'ї формується в процесі підкріплення і заохочення певної поведінки чи покарання за невиконання тих або інших правил поведінки. У такий спосіб батьки впроваджують у свідомість дитини систему норм, знань про те, які норми схвалюються суспільством, які засуджуються. Первинна правова соціалізація дитини в сім'ї відбувається також шляхом свідомого чи несвідомого наслідування дитиною поведінки своїх батьків. Батьки повинні пам'ятати, що міцність засвоєння правових знань, їх практична спрямованість знаходяться у прямій залежності від рівня сформованості правової культури батьків, від того, наскільки вони можуть бути прикладом у щоденному дотриманні законів, норм і правил громадського життя. Про силу виховного впливу батьків красномовно свідчать такі українські народні прислів'я і приказки: «Які мама й татко, таке й дитятко», «Який куц, така й хворостина, який батько, така й дитина», «Яка мама, — така сама», «Не навчив батько — не навчить і дядько», «Хороші діти — це честь батька й матері». Дитина повинна усвідомити змалку: недозволена поведінка веде до відповідальності, покарання. Тоді в її психіці поступово з'являться гальмівні бар'єри, пізніше — психологічна установка.

В одних випадках у дитини в родині формування законотворчої поведінки ґрунтується на глибокому свідомому переконанні, на внутрішній потребі поводитися відповідно до вимог правових норм, а в інших — на примусовій силі правових норм. Діти не завжди виявляють інтерес до права. Це буває наслідком зневажливого ставлення самих батьків до правових принципів і норм, зневіри в реальності таких демократичних принципів, як рівність усіх перед законом, недоторканність особистості, справедливість судового розгляду.

Ясно, що девіантна поведінка й особливо наркоманія багато в чому є результатом помилок і недоліків правового виховання дітей. Неповага до закону, суспільних норм життя часто виступає причиною правопорушень, які, в свою чергу, свідчать про складності в правовій соціалізації дитини.

Можна сміло стверджувати, що вживання наркотиків і погана первинна правова соціалізація в сім'ї завжди йдуть «рука об руку». Найбільш несприятливим для первинної правової соціалізації є неблагополучні сім'ї, в яких в силу тих чи інших причин повністю або частково втрачені виховні можливості сім'ї, внаслідок чого складаються несприятливі умови для виховання дитини. До неблагополучних сімей на думку Л. Г. Коваль, І. Д. Зверєвої, С. Р. Хлєбик належать: сім'ї, де батьки зловживають спиртними напоями, ведуть аморальний спосіб життя, вступають у конфлікт з морально-правовими вимогами

суспільства (припускаються різних видів правопорушень); сім'ї з низьким морально-культурним рівнем батьків; сім'ї зі стійкими конфліктами у взаємостосунках між батьками, батьками та дітьми; неповні сім'ї; сім'ї зовні благополучні, які допускають серйозні помилки, прорахунки в системі сімейного виховання внаслідок невміння будувати правильні взаємини між членами сім'ї, низької педагогічної культури та неосвіченості [1].

Як правило, у сім'ях, де процвітала атмосфера байдужості, бездуховності, безкультур'я, зневаги потребами і почуттями кожного з членів сім'ї, дуже високий відсоток наркоманів дітей. Наркоманія властива сім'ям, де батьки ухилялися від виконання свого громадянського обов'язку з виховання дітей.

Як свідчать численні дослідження, дуже часто діти вживають наркотики, у сім'ях, де батьки жорстоко обходяться з ними, б'ють їх. Також причиною, що спонукає до вживання наркотику, може стати аморальна, антигромадська поведінка батьків. У сім'ях, де батьки є хронічними наркоманами чи алкоголіками діти теж стають наркоманами. Щоб вижити в родині, що страждає наркотичною залежністю, дитина повинна виробити відповідні установки і форми поведінки. Оскільки такі сім'ї дисфункціональні, установки і форми поведінки, що сформувалися у дитини будуть дезадаптивні.

Виділимо те загальне, що властиве дітям, що живуть у сім'ях наркоманів, у плані становлення їхнього характеру як сполучення вроджених і зовнішніх впливів і що призводить до дефектів первинної правової соціалізації. Насамперед, діти з таких сімей дуже вразливі. Вразливість близька до емоційності як особливого різновиду довгострокової емоційної пам'яті. Вона сприяє запам'ятовуванню неприємних подій, їхньої фіксації. Дитина довго це пам'ятає, вона повертається своїми переживаннями в минуле і не може так легко, як інші, відштовхуватися у своїх діях і вчинках від сьогодення. Майже всі діти наркоманів не можуть ідентифікувати чи виразити свої почуття.

Особливо важко діти переживають образу, отриману від батьків, що у стані наркотичного сп'яніння чи абстинентного синдрому ображають, загрожують побоями чи просто не помічають їх. Але діти ні з батьками, ні в оточенні однолітків ніколи не скажуть про це, про свої важкі страждання.

Дітям з сім'ї наркоманів притаманна підвищена емоційна чутливість, постійна тривога. Стан ускладнюється тим, що діти не можуть через свій обмежений і вже деформований досвід, адекватно емоційно відреагувати на нервово-психічну напругу, що накопичується. Довгостроково діючий стрес, не дозволяє дитині адекватно сприймати себе, знижується самооцінка, з'являється невпевненість у своїх силах і можливостях, найчастіше це може призвести до суїциду як крайньої форми девіантної поведінки. Важливо відмітити, що за статистичними даними у сім'ях наркоманів дуже високий відсоток самогубств серед дітей.

Немаловажною умовою формування дефектів первинної правової соціалізації може бути, по різних причинах, терпимість батьків до провин своєї дитини. Практика свідчить, що більшість батьків сприймають перше правопорушення своєї дитини як випадкове, а то і зовсім не розглядають його як правопорушення.

Необхідно також торкнутися проблеми жінок-наркоманок, тому що жінка невіддільна від її дитини, якщо вона у неї є зараз чи народиться в майбутньому. Багато в чому саме мати є джерелом правового первинного правового виховання дитини у сім'ї. Тому, якщо мати вживає наркотики це стає трагедією для дитини.

В даний час відбувається фемінізація наркоманії. Як свідчать дослідження, до 14% жінок пробували той чи інший наркотик. У лікувальних закладах від загального числа наркоманів на сьогодні 13% складають жінки. На відміну від чоловіків, у них дуже швидко відбувається звикання до наркотиків, що призводить до деградації жінки. Вона стає агресивною, байдужою до дітей, скоює злочини.

У жінок опійна наркоманія виникає після трьох-п'яти уколів, ефедрінова — після двох-трьох. Заради постійного змушеного прийому наркотиків жінки йдуть на аморальні вчинки і злочини. Жінки-наркоманки забувають своїх дітей. Якщо дитина залишається жити з матір'ю-наркоманкою, то поступово переймає її поведінку, стає наркоманом. Часто дочки наркоманок піддаються сексуальному насильству з боку «друзів» матері.

Наше дослідження свідчить про те, що значні недоліки виховання дітей в сім'ї призводять до того, що в Україні значно зменшився вік початку наркотизації. Якщо у 1993 р. середній вік початку вживання наркотиків складав $15 \pm 0,5$ років, то у 2003 р. — $12 \pm 0,5$ років, тобто можна говорити, що за десять останніх років наркоманія помолодшала вдвічі. Стосовно вживання токсикантів середній вік початку токсикоманії у 1993 р. складав $14 \pm 0,5$ років, а у 2003 р. — $11 \pm 0,5$ років (рис. 1). Сьогодні 12–15-річні наркомани становлять 35% від загальної кількості зареєстрованих наркоманів.

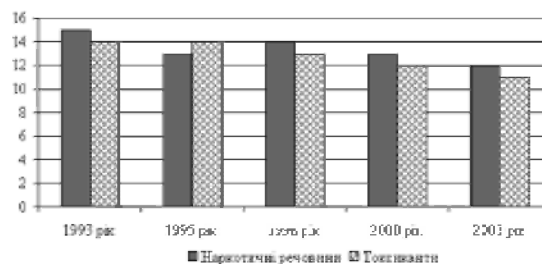

Рис.1. Динаміка вікових змін початку вживання наркотичних та токсичних речовин

Сім'я впливає не тільки на формування наркотизації, але також і на особливості реабілітації осіб, що вживають наркотики. Узагальнений досвід роботи з сім'ями наркоманів свідчить, що родина з погляду особливостей формування і реабілітації наркотичної залежності може виступати як фактор: по-перше провокації вживання наркотиків, фіксації психологічної залежності від наркотиків, провокації зриву в період ремісії; по-друге ефективності реабілітаційної

і профілактичної роботи. Який фактор стане домінуючим, залежить від того, наскільки ефективно здійснюється сімейне виховання, правильно організована первинна правова соціалізація дитини в сім'ї.

Таким чином, ми можемо зробити висновок про те, що усвідомлення людьми своїх вчинків нерідко пов'язане з тим, яке уявлення вони одержали про правові норми ще в дитячому віці у сім'ї. Від первинної правової соціалізації дитини у сім'ї багато в чому залежить формування мотивів правової поведінки особистості у суспільстві. Тому наркоманію дуже часто варто розглядати як результат дефектів первинної правової соціалізації дитини у сім'ї. Особливо негативні наслідки на формування первинної правової соціалізації дитини, несе в собі виховання дітей у сім'ях наркоманів.

Література

1. Коваль Л. Г., Зверева І. Д., Хлебик С. Р. Соціальна педагогіка: Соціальна робота: Навч. посіб. — К.: ІЗМП, 1997. — С. 232.
2. Лисенко І. П. Сімейні проблеми хворих на наркоманію та алкоголізм: Робота психолога // Практ. психологія та соц. робота. — 2000. — № 6. — С. 28–31.
3. Листопад О. А. Дефекти правової соціалізації дітей в сім'ї // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського: Зб. наук. праць. — О., 2001. — Вып. 1–2. — С. 185–189.
4. Лукашов С. Як розмовляти з батьками про парктотики // Завуч. — 2001. — № 27. — С. 12–14.
5. Макаренко А. С. Вибр. пед. твори. — К., 1949. — Т. 4. — С. 33.
6. Максимова Н. Ю. Психологическая профилактика алкоголизма и наркомании несовершеннолетних: Учеб. пособие. — Ростов н/Д: Феникс, 2000. — 384 с.
7. Сухомлинецький В. О. Мікроклімат вашого дому // Сухомлинецький В. О. Вибрані твори: В 5 т. — К., 1997 — Т. 5. — С. 414.

УДК 343.13:008

*Л. М. Писаренко,
асистент кафедри юридичної психології та педагогіки ОНЮА*

КУЛЬТУРА ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КУЛЬТУРА ПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

Розглядаючи культуру кримінального процесу, слід відмітити, що це якісна характеристика державної діяльності, яка спирається на загальне поняття культури і уявлення про юридичну культуру.

Інколи культуру розуміють тільки у вузькому розумінні, як стан духовного життя суспільства, хоча вона включає в себе і загальнолюдські, національні цінності і знаходиться у безперервному розвитку.

Складовою частиною духовної культури є правова культура, яку можна визначити як рівень правового регулювання соціальних відносин, правового захисту особистості, забезпечення правопорядку, що досягається суспільством.